

Jesus og skilsmisse

Om genren og den sproglige intention i Matt. 5,32

af GERHARD LOHFINK

Den moderne sprogvidenskab har fundet ud af, at den menneskelige tale kan rumme meget forskellige intentioner. Sproget kan informere, belære, behandle, berette, fortælle, skildre, rose, bekende, forkynde, forsikre, besværges, formane, opfordre, udfordre, befale, forbyde, anklage, beklage, skabe fællesskab, bryde fællesskab og meget andet. For at kunne fortolke en sproglig ytring rigtigt er det derfor absolut nødvendigt nøje at fastslå den sproglige intention, der ligger i den.¹

Hvad er f.eks. den sproglige intention i sætningen: »En kamel går lettere gennem et nåleøje, end en rig går ind i Guds rige« (Matt. 19,24)? Det er i hvert fald sikkert, at det her ikke drejer sig om en objektiv fremstilling eller behandling af sagens omstændigheder, for så kunne det billede, der benyttes, ikke være i den grad tilspidset. Hensigten med sætningen er heller ikke at rose, bekende eller anklage. Og formålet er heller ikke at skabe eller bryde fællesskab, men altså entydigt at formane og opfordre. Det provokerende element kan i denne forbindelse ikke overses. Netop ved at Jesus formulerer det yderst tilspidset (»En kamel går lettere gennem et nåleøje . . .«), rusker han op i sine tilhørere og gør dem urolige. Hans ord bliver til en økse, der sønderbryder det spanser, den menneskelige ligegyldighed har dannet. Formålet med det hele er at afsløre rigdommens farer for tilhørerne og at få dem til at besinde og omvende sig.

I grunden har Kirken altid opfattet ordet om de rige som et ord, der

1. Dette foredrag, holdt under en studieuge for katolske præster og ordenssøstre fra Skandinavien i Osnabrück i juni 1973, udgør samtidig et af kapitlerne i »Jetzt verstehen ich die Bibel. Ein Sachbuch zur Formkritik«. Stuttgart, Verlag Katholisches Bibelwerk, 1973.

provokerer og maner til omvendelse. Den er aldrig kommet på den tanke på baggrund af Matt. 19,24 at definere en trossætning, der lyder: »Det står fast, at en rig ikke kan opnå den evige salighed.« Den har altså i det foreliggende tilfælde – uden lange redegørelser over for sig selv – intuitivt foretaget en rigtig bedømmelse af et bestemt Jesus-ord.

Der har imidlertid også været tilfælde, hvor en sådan bedømmelse var vanskeligere, og hvor man ikke virkelig har begrebet arten af Jesu tale og hensigten med den. Gennem nogle årtier har det stadig tydeligere vist sig, at Jesu ord om skilsmisse er et sådant tilfælde. Vi vil derfor i det følgende tage den sproglige intention i dette ord op til undersøgelse.

Jesu ord om skilsmisse møder man på de forskellige steder og i de forskellige overleveringslag i Det nye Testamente, jfr. 1 Kor. 7,10–11; Mk. 10,11–12; Luk. 16,18; Matt. 5,32 og 19,9. På hvert af de her nævnte steder optræder det ganske vist i lidt forskellige formuleringer – et tydeligt tegn på, at allerede urkirken har konkretiseret dette Jesus-ord på stadig nye måder og stadig på ny har tilpasset det efter de skiftende samfundsforhold.

Den sandsynligvis ældste overlevering finder vi i Matt. 5,32. Der står: »Enhver, som skiller sig fra sin hustru af anden grund end utugt, han bliver årsag til, at der bedrives hor med hende; og den, der gifter sig med en fraskilt kvinde, han bedriver hor.« I denne tekst er ordene »af anden grund end utugt« en sekundær tilføjelse, foretaget af Mattæus eller af den tradition, han byggede på. Den nøjagtige betydning af disse ord er omstridt den dag i dag. Sikkert er det i hvert fald, at denne såkaldte »utugtsklausul« ikke stammer fra Jesus, for den mangler hos både Markus, Lukas og Paulus. I forbindelse med den problemstilling, vi her beskæftiger os med, kan vi lade den ude af betragtning. Den oprindelige ordlyd bliver altså som følger: »Enhver, som skiller sig fra sin hustru, han bliver årsag til, at der bedrives hor med hende; og den, der gifter sig med en fraskilt, han bedriver hor.«

Hvad er meningen med dette ord? Det forstår man først rigtigt, hvis man kender den tids jødiske ægteskabslovgivning. Betegnende for denne ægteskabslovgivning er først og fremmest, at den tillader skilsmisse. Det er allerede tilladt en mand at skille sig fra sin hustru, hvis »han finder noget ved hende, der vækker ubehag hos ham« (5 Mos. 24,1). Med denne vage formulering havde manden – i hvert fald efter loven – mange muligheder for at opløse ægteskabet med sin hustru. Man behøvede overhovedet ikke at ulejligge en skilsmissemøder i den anledning, – det var tilstrækkeligt, at manden udstedte et skilsmissebrev til hustruen. Dermed var ægteskabet opløst. Men man må huske på, at det kun var manden, der

kunne sende sin hustru bort. Denne ret var udelukkende tilstået ham. Hustruen kunne ikke skrive skilsmissebrev til manden.

Også andre sider af den jødiske ægteskabslovgivning viser, hvor ulige kvinden blev behandlet i forhold til manden. En mand brød således på ingen måde sit ægteskab ved kønslig omgang med en fremmed kvinde. Hvis denne fremmede kvinde var gift, var det højst hendes mands ægteskab, han brød. Men med hustruen var det noget andet! Hun brød efter jødisk opfattelse sit eget ægteskab ved at begå ægteskabsbrud. Netop deraf ser man tydeligt, at hustruen ikke blev betragtet som mandens partner, men som hans ejendom, som han kunne disponere over som et andet inventar. Kvinden forringede så at sige mandens ejendom ved at begå ægteskabsbrud, hvorimod han ved at begå ægteskabsbrud højst forringede en anden mands ejendom.

Kun ved at tage hensyn til denne samfundsmæssige baggrund forstår man, hvorfor Jesus helt og aldeles formulerer sit ord om skilsmisse med manden som udgangspunkt: »Enhver, som skiller sig fra sin hustru, han bliver årsag til, at der bedrives hor med hende; og den, der gifter sig med en fraskilt, han bedriver hor.« Hustruen havde jo i hvert fald ingen ret til at skille sig fra sin mand. Jesus henvender sig altså til manden. Han foreholder ham, at den, der skiller sig fra sin hustru, tvinger hende til at finde sig en anden mand, fordi hun ellers ikke kan eksistere økonomisk. Men så bryder hun sit første ægteskab med den anden mand, – og det er hendes første mand skyld i, fordi han har drevet hende ud i det altsammen ved at skille sig fra hende. Men også den nye mand bryder ægteskabet, og her gælder det igen det første ægteskab, som kvinden blev sendt bort fra.

Os forekommer en argumentation af denne art ret så kompliceret og omstændelig, især i sætningens første del. Men Jesus har netop formuleret den på den måde, fordi man i den jødiske ægteskabslovgivning kun så det hele fra mandens side. Tager man det helt nøjagtigt, er det, Jesus siger i sit ord om skilsmisse, ganske vist slet ingen argumentation. Jesus fører jo overhovedet intet bevis. Han betegner slet og ret det, der ifølge Mose-loven var tilladt enhver jøde, som ægteskabsbrud. Men ægteskabsbrud gjaldt for jøderne som den største uret, ja som en forbrydelse af første rang, som skulle forfølges, og som var forbundet med dødsstraf. Når Jesus altså uden videre identificerer skilsmisse med ægteskabsbrud, må dette for hans tilhørere have været en umådelig provokation, som var endnu hårdere og skarpere, end når der blev sagt til de rige: En kamel går lettere gennem et nåleøje, end I går ind i Guds rige!

Hvorfor placerer Jesus nu den skilsmisse, som ifølge loven er tilladt

blandt jøderne, på linie med ægteskabsbrud? Jesu formål med dette kan kun være at afsløre en tilsyneladende ret som en dyb uret. Jesus vil sige til sine tilhørere: Hvad skilsmisse angår, kan I ganske vist formelt påberåbe jer loven, men i virkeligheden dækker I med denne lov over en himmelråbende uret. Når det gælder skilsmisse, kan I ganske vist tilsyneladende påberåbe jer Guds lov, men i virkeligheden forvansker I Guds vilje. Gud ønsker nemlig, at ægteskabet skal være et fællesskab med mand og hustru som partnere. De to er jo ét kød (jfr. Mk. 10,2–9). Jesus vil altså med sin provokation beskytte kvinden, som, når hun retsløst overlades til mandens betingelser, degraderes til en ting, og samtidig værner han om Guds egentlige vilje, hvis oprindelige målsætning ikke mere kan konstateres, efter at den er blevet forfalsket ved menneskelig overlevering og menneskelige anordninger.

Dette sidste havde Jesus også gjort i adskillige andre tilfælde, f.eks. da han sagde til farisæerne og de skriftkloge: »Hvor smukt, at I ophæver Guds bud for at holde jeres egen overlevering: Thi Moses har sagt: 'Ær din fader og din moder,' og: 'Den, der forbander fader eller moder, skal lide døden.' Men I lærer: Hvis en mand siger til sin fader eller sin moder: 'Det, du skulle have haft som hjælp fra mig, det skal være tempelgave,' så tillader I ham ikke mere at understøtte sin fader eller moder dermed, og I sætter således Guds ord ud af kraft ved jeres overlevering, som I har lært folk; og meget andet af den slags gør I« (Mk. 7,9–13). Ligesom med kvinderne i Matt. 5,32 er det her forældrene, der bliver taget under beskyttelse over for den jødiske retspraksis, og ligesom i forbindelse med Matt. 5,32 er det også her Guds egentlige vilje, der fremstilles. Blot er provokationen langt større, når det gælder skilsmisseyforbudet, for her vender Jesus sig ikke alene mod jødisk sædvaneret, men mod selve Mose-loven. Han sætter sit eget ord op imod Moseloven.

Men i hvilken form gør han det nu egentlig? Opstiller han en ny lov – loven om ægteskabets uopløselighed? Man har i århundreder opfattet Jesu ord om skilsmisser på den måde, at han som Lovgiveren i den nye Pagt skulle have fastslået og forordnet ægteskabets uopløselighed.

Det er let at forstå, hvorfor man har opfattet Jesu ord om skilsmisser på den måde som en lov. Det er nemlig i sin form entydigt affattet på samme måde som en lovformel og endda som en *kasuistisk lovformel*. Kasuistiske lovformler efter mønsteret: »Enhver, der gør det og det, skal der ske det og det« møder man meget hyppigt i Bibelen og i den gammelorientalske lovkodeks. Allerede i 1 Mos. 9,6 står der: »Om nogen udøser menneskers blod, ved mennesker skal hans blod udøses.« En sådan sætning består af to dele: Først af sætningens første halvdel, hvor man nøje be-

skriver en bestemt handling (handlingsdefinition), og dernæst af efter-sætningen, hvor der fastsættes en tilsvarende straf for den omtalte handling (bestemmelse om retsvirkninger).

Nu er det ganske vist ikke alene påkrævet at udmåle straffe ved doms-afsigelsen. Det er lige så vigtigt at erklære visse handlinger for lovstridige (skyldkendelse). Også på dette har vi en række eksempler i Det gamle Testamente. Jfr. f.eks. 3 Mos. 17,3–4: »Om nogen af Israels hus slagter et stykke hornkvæg, et får eller en ged i lejren, eller han slagter dem uden for lejren uden at bringe dem hen til åbenbaringsteltets indgang for at bringe Herren en offergave foran Herrens bolig, da skal dette tilregnes den mand som blodskyld.« Her er eftersætningen en *bestemmelse om retsvirkninger*, men forud for dette er den desuden først og fremmest en *skyldkendelse*. På lignende måde forholder det sig i 3 Mos. 20,9.11.12.13.16.27 og i 4 Mos. 35,16.17.18.20 f. Efter dette samme mønster er imidlertid også Matt. 5,32 opbygget. Først defineres i forsætningen selve handlingen og de nærmere omstændigheder: »skilsmisse ved udstedelse af skilsmissebrev« eller »ægteskab med en kvinde, der er sendt bort i kraft af et skilsmissebrev«. Derefter erklæres denne handling i eftersætningen for en svær synd, nemlig ægteskabsbrud. Der kan altså ikke være tvivl om, at Jesu ord om skilsmisser i Matt. 5,32 ifølge sin form er en retssætning.

Men vil det så sige, at det også ifølge sin intention er en retssætning? Vil Jesus virkelig sætte sig til doms og opstille en ny lov? Som vi jo allerede har set, er det en enorm provokation, når han sætter lighedstegn mellem skilsmisse og ægteskabsbrud. På den måde vil han ruske op i dem, – han vil blotlægge og afsløre den virkelige sammenhæng i forbindelse med den jødiske skilsmissepraksis. Men det svarer alt sammen overhovedet ikke til en lov, for skal en lov accepteres, må den aldrig virke provokerende. Så ligger da den mistanke nær, at Jesus med sit ord i Matt. 5,32 ganske vist i det ydre spiller på den form, der hører sammen med forkyndelsen af en lov, – men at han netop ikke gør det for at give en ny lov, men for at føre sine samtidiges lovgivning ud i det absurde. Hans ord om skilsmisse skulle så i virkeligheden ikke være lovgivning, men profetisk tale. Netop for den profetiske tale er det karakteristisk, at den betjener sig af fremmede kategorier og ændrer deres Sitz in Leben.

For blot at nævne et enkelt eksempel: I Es. 14,4–21 benyttes ligsangen, som er en udbredt genre, – dog ikke for at begræde en afdød, men for at spotte en udenlandsk storkonge og forkynde hans snarlige død. Es. 14,4–21 er ganske vist ifølge sin form i enhver henseende en ligsang, men ifølge sin sproglige intention er den bidende spot og hån. På lignende måde kunne Jesus her også i det ydre have anvendt en retskendelses form, dog ikke

for at sætte sig til doms, men for at vække tilhørernes opmærksomhed og ruske op i dem, så han kunne komme frem med sit egentlige anliggende.

At det virkelig forholder sig sådan, kan man se ved at kaste et blik på den kontekst, ordet om skilsmisse optræder i. Et par vers forinden finder man nemlig det velkendte ord om vreden. Dette er endnu langt tydeligere end 5,32 affattet i form af en retskendelse: »I har hørt, at der er sagt til de gamle: 'Du må ikke slå ihjel, og den, som slår ihjel, er skyldig for domstolen.' Men jeg siger jer, at enhver, som bliver vred på sin broder, er skyldig for domstolen; og den, som siger til sin broder: 'Raka!' er skyldig for det store råd; og den, som siger: 'Du dåre!' er skyldig til Helvedes ild« (Matt. 5,21 f).

I denne serie udtalelser sker der fra sætning til sætning en umådelig skærpende af loven. Tidligere, siger Jesus, var det således, at den, der begik et mord, blev dømt af domstolen, – og dermed mener han den lokale domstol. Men nu, fra dette øjeblik, vil der blive gået strengere til værks. Nu bliver allerede enhver, der – om det så også kun er i sit hjerte – vredes på en anden, dømt af den lokale domstol. Og den, der siger »Dumrian!« til en anden, skal dømmes af det store råd, som er den højeste jødiske domstol. Og den, der siger »Du dåre!« er skyldig til Helvedes ild. Det fremgår tydeligt, at der her tales i præcise retssætninger, – men alligevel lades enhver retsorden i denne forbindelse ude af betragtning. For hvilken lokal domstol skulle vel kunne dømme om vreden i et menneskes hjerte, eller hvordan skulle det høje råd i Jerusalem kunne befatte sig med sproglige injurier? Jesus benytter retssætningens form for at gøre et uudslætteligt indtryk på sine tilhørere, som de ikke kan sidde overhørig: Aggression og vold med dødelig udgang begynder ikke først i det øjeblik, et menneske bliver myrdet, – det begynder alt sammen længe før i menneskets indre, og det begynder allerede med det første skældsord, hvor harmløst det end lyder. Mennesket skal altså gøre modstand, så snart den første vrede begynder at røre sig i hjertet.

Det samme gælder ægteskabsbrud. Det begynder ifølge bjergprædikenen ikke først i det øjeblik, det kommer til fuldbyrdet ægteskabsbrud, men allerede ved det første begærende blik (jfr. Matt. 5,27 f).

Og det samme gælder mened. Ikke alene meneden i sig selv er af det onde, – det er også selve den kendsgerning, at der i det hele taget er tale om edsaflæggelse. Hele menneskets holdning skal være i den grad sandfærdig, at edsaflæggelse er overflødig (jfr. Matt. 5,33–37).

I alle disse tilfælde, både når det gælder forbudet mod vrede, begærende blikke og edsaflæggelse, taler bjergprædikenen lovens sprog. Og dog

er det klart for enhver, at der her ikke skal gives nogen ny lov. Kirken har heller aldrig tænkt på at udlede love af forbudet mod vrede, begærende blikke eller edsaflæggelse. Og den har på ingen måde tænkt på at udlede et retsprincip af Jesu krav om en absolut afstandtagen fra vold. Dette ikke blot fordi sådanne love af hensyn til det fælles vel ville være umulige og absurde at opretholde. Selv om det var muligt, ville man jo med dem slet ikke opnå det, Jesus har villet. Jesu hensigt med de ord, der er samlet i bjergprædikenen, er hævet over enhver lovgivning. Det, han vil, er hjertets renhed, den indre sandfærdighed, den absolutte afstandtagen fra enhver form for vold, hvor man hellere vender den anden kind til, end man kræver sin ret. I alt dette stilles mennesket, længe før det når så vidt, at det kommer i konflikt med loven, over for Guds viljes fordringer og krav.

Inden for den sammenhæng, vi har fået betroet som »bjergprædikenen«, står nu også forbudet mod skilsmisse. Det har den samme sproglige struktur som forbudet mod vrede og begærende blikke, – er den sproglige intention så også den samme? Også i sit ord om skilsmisse provokerer Jesus. Han benytter sig af retssproget og kalder skilsmisse en alvorlig forbrydelse, som bør straffes med døden. Dermed vil han imidlertid ikke forkynde en lov om ægteskabets uopløselighed. Han vil derimod afsløre ægteskabets inderste virkelighed, som går dybere end alle love, og som ingen lov nogen sinde kan beskytte tilstrækkeligt. Med sit ord om skilsmisse vil Jesus med den yderste skarphed gøre sine tilhørere opmærksomme på den uret, deres skilsmissepraksis indebærer. Men samtidig vil han også opfordre manden til et partnerskab med hustruen og føre ham frem til den absolutte troskab og kærlighed, som intet kan rokke ved, og som er Guds hensigt med ægteskabet. Hans ord er en provokation, men når det kommer til stykket, er det en provokation til det gode, til det, der egentlig er Guds vilje.

Har man først en gang fattet den sproglige intention i Jesu ord om skilsmisse, er det indlysende, at man ikke simpelt hen kan benytte det i Kirkens sædelære som en kasuistisk retssætning, ved hjælp af hvilken man uden at blinke kan træffe afgørelser i moralteologiske anliggender. Hvad skal der ske, hvis et ægteskab er gået fuldstændig til grunde, – har ægtefællerne så lov til at skilles? Hvad skal især den gøre, der er uskyldig i ægteskabets fallit? Har han lov til at opbygge et nyt ægteskab? Og hvad skal der ske med de mennesker, hvis første forhastet indgåede ægteskab er strandet, og som derefter har fundet lykken i et nyt ægteskab og nu lever et eksemplarisk familieliv? På disse og lignende spørgsmål giver Jesu ord ikke noget svar. Det eneste, Jesus ville, var jo at komme med en

indtrængende opfordring til troskab og kærlighed. Det var slet ikke hans mening at skabe en konkret ægteskabslovgivning.

Til sidst skal det siges meget indtrængende, at selv om bibelvidenskaben i dag erkender, at Jesu ord om skilsmisse ikke er nogen retssætning, har ordet ikke tabt sin værdi, ligesom det hverken er blevet mildnet eller har mistet sin brod. Tværtimod! Dermed fremstår det overhovedet først i hele sin rækkevidde – som et sidste og radikalt krav fra Guds side, som omfatter og stiller krav til menneskets inderste væsen.

Kirken har naturligvis lov til at beskytte ægteskabet med sine egne love. Men med disse love må man ikke erklære Jesu eget ord om skilsmisse for en lov, og især skal de være i overensstemmelse med bjergprædikenen. I den tales der imidlertid som bekendt overordentlig meget om barmhjertighed og tilgivelse. Også Kirkens love skal være barmhjertige. Jesu hårde ord om den jødiske skilsmissepraksis giver sandelig ikke plads for en slap ægteskabsmoral. Men det forpligter heller ikke til ubarmhjertighed over for mennesker, hvis ægteskab er gået i stykker. Hvor nødvendig en fornuftig kirkelig ægteskabslovgivning end er, er der trods alt noget, der er vigtigere for Kirken, og det er altid på ny at opfordre ægtefællerne til den største kærlighed og troskab i ægteskabet, som Jesus selv gjorde det.

JESUS UND DIE EHESCHIEDUNG ZUR GATTUNG UND SPRACHINTENTION VON Mt. 5,32

von GERHARD LOHFINK

Die wahrscheinlich älteste Überlieferung des Wortes Jesu zur Ehescheidung findet sich in Mt 5,32. Der ursprüngliche Wortlaut des Logions dürfte gewesen sein: »Jeder, der seine Frau entlässt, veranlasst ihren Ehebruch, und wer eine Entlassene heiratet, begeht Ehebruch.« Jesus stellt in diesem Wort Scheidung auf eine Stufe mit Ehebruch – das heisst, er bezeichnet eine durch das jüdische Gesetz gestattete Handlung als todeswürdiges Kapitalverbrechen. Seiner Sprachstruktur nach ist das Logion Mt 5,32 ein kasuistischer Rechtssatz, bestehend aus Tatbestandsdefinition und Schuldigerklärung. Gattungsp parallelen finden sich im Alten Testament, vergleiche besonders Lev 17,3–4. Allerdings folgt aus der Beobachtung, dass Mt 5,32 die Form eines Rechtssatzes hat, noch nicht, dass Jesus ein Gesetz geben wollte. Wie der Vergleich mit anderen Sätzen der Bergpredigt (zum Beispiel mit Mt 5,21 f.) zeigt, geht es Jesus vielmehr um eine scharfe Provokation. Er benutzt die Form des Gesetzesspruches, um die Gesetzlichkeit seiner Zeitgenossen ad absurdum zu führen und sie in letzter Schärfe darauf zu stossen, welches Unrecht in ihrer Scheidungspraxis liegt. Zugleich will er mit seinem Wort zur Ehescheidung die eigentliche Wirklichkeit der Ehe aufdecken, die tiefer reicht als jedes Gesetz. Da die Sprechweise Jesu provokativ-prophetischen Charakter hat, darf sein Wort zur Ehescheidung von der Kirche nicht einfach als kasuistischer Rechtssatz verwendet werden.